

Miljan Popić⁸¹ Vladan Bartula⁸²

UTICAJ JOVANA DAMASKINA NA VIZANTIJSKU FILOSOFIJU, KNJIŽEVNOST I KULTURU

Sažetak

Vizantija je u svom hiljadugodišnjem trajanju ostavila značajno nasljeđe koje se iznova otkriva i u okviru modernih akademskih studija. Vizantijska imperija je objedinjavala nasljeđe helenske kulture i tradicije i kontinuitet Rimskog carstva, a naročita njena osobenost - pored dvije pomenute - bilo je hrišćanstvo u svom specifičnom tzv. istočnom obliku.

Ključan momenat za moderno proučavanje filosofije unutar Vizantije desio se polovinom 20. vijeka, konkretno od pregnantnog izdanja *Vizantijska filosofija* Vasilija Tatakisa u okviru edicije Istorije filosofije Emila Breja (1949). Tatakis će u uvodnom razmatranju ovog djela naglasiti da je od 18. vijeka intenzivirano interesovanje za Vizantiju, ali izgleda da u okviru tog pojačanog interesovanja red na filosofiju često dolazi na kraju.

Jovan Damaskin (8. vijek) nije živio na prostoru Vizantijske imperije, već u Damasku, tadašnjem Omajadskom kalifatu. Ipak, njegov značajan uticaj može se pratiti, prije svega, unutar vizantijske filosofije i književnosti - kroz djelo *Dijalektika*. Takođe, njegov doprinos kulturi ogleda se u očuvanju praktikovanja likovnog izražavanja i poštovanja ikona unutar Vizantije, zahvaljujući njegovim teorijskim razmatranjima i istrajnom retoričko-polemičkom pisanju. Pored toga, njegovo bogato književno stvaralaštvo obuhvata i poeziju i prozne radove.

Ključne riječi: Jovan Damaskin, Vizantija, filosofija, književnost, kultura.

⁸¹ Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet
miljan.popic@ff.ues.rs.ba

⁸² Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet
vladan.bartula@ff.ues.rs.ba

THE INFLUENCE OF JOHN OF DAMASCUS ON BYZANTINE PHILOSOPHY, LITERATURE AND CULTURE

Summary

Byzantium, throughout its thousand-year reign, left a significant legacy that continues to be rediscovered within the framework of modern academic studies. The Byzantine Empire embodied the heritage of Hellenic culture and tradition alongside the continuity of the Roman Empire. However, its most distinct characteristic, besides the two aforementioned, was Christianity in its specific form known as the Eastern Orthodox tradition.

A pivotal moment for the modern study of philosophy within Byzantium arrived in the mid-20th century. This specifically refers to the publication of *Byzantine Philosophy* by Vasilios Tatakis in Emil Bréhier's *History of Philosophy* series (1949). In the introductory remarks of this work, Tatakis emphasizes that while increased interest in Byzantium emerged in the 18th century, philosophy often seemed to be an afterthought within this growing focus.

John of Damascus (8th century) did not live within the borders of the Byzantine Empire, but rather in Damascus, which was then part of the Umayyad Caliphate. Nevertheless, his significant influence can be traced primarily within Byzantine philosophy and literature, particularly through his work *Dialectica*. Additionally, his contribution to culture is evident in the preservation of visual art and the veneration of icons within Byzantium, thanks to his theoretical considerations and persistent rhetorical and polemical writings. Furthermore, his rich literary output encompasses both poetry and prose works.

Keywords: John of Damascus, Byzantium, philosophy, literature, culture

Interesovanje za bogato kulturno nasljeđe antičke Grčke, koje se naročito pojavilo kod naučnika u periodu Renesanse, odvijalo se posredstvom Vizantije, jer je ona čuvala civilizacijsko blago Antike, kako i naglašava poznati vizantolog Georgije Ostrogorski [Георгий Александрович Острогорский] u djelu *Istorija Vizantije*⁸³.

Naziv Vizantija za ovu milenijumsku imperiju dolazi od Jeronima Volfa⁸⁴ [Hieronymus Wolf]; ovo ime pojavljuje se prvi put u njegovom djelu *Corpus Historiae Byzantinae* iz 1557. godine. Pomenuto djelo nije bila neka sveobuhvatna istorija nego kolekcija različitih povijesnih izvora, a u nekim od njih koji su bili grčkog porijekla koristio se naziv *Βυζαντίον* (Vizantion) za označavanje Konstantinopolisa – glavnog grada Romejskog carstva, te vjerovatno od toga i upotreba ovog naziva koje od tada postaje dominantno i standardizovano ime za ovu imperiju. Korisno je podsjetiti da je sama Vizantija nastala i egzistirala kao Rimsko carstvo – preciznije, Istočno rimsko carstvo koje se formira na osnovu Teodosijeve podjele Rimskog carstva – a da su sami stanovnici Vizantije sebe nazivali Romejima – Rimljanima i da su naglašavali kontinuitet s drevnim Rimskim carstvom.

Njemački vizantolog Hans-Georg Bek [Beck] kaže da Vizantija „stupa u istoriju gotovo neprimetno kao pozni stadijum helenizma“ i da „ne poznaje nikakvu predistoriju ili ranu istoriju u smislu u kojem se ovaj pojmovni par upotrebljava za zapadni, a pre svega, za germanski srednji vek“.⁸⁵ On, takođe, naglašava da osnovni činilac koji karakteriše čitavu vizantijsku epohu i ono što se iz starog helenskog svijeta zadržalo u vizantijskom srednjem vijeku jeste jedan permanentni zahtjev za obrazovanjem.⁸⁶

Karl Krumbacher [Krumbacher], jedan od utemeljivača moderne vizantologije, značajno je uticao u posljednjoj deceniji 19. i početkom 20. vijeka na intenziviranje interesovanja i uspostavljanje katedre za vizantijske studije, prvo na svom univerzitetu u

⁸³ „Naučno interesovanje za Vizantiju izraslo je iz klasičnih studija. Put ka poznavanju istorije antičke Grčke vodio je preko Vizantije, jer je Vizantija sačuvala kulturno nasljeđe Antike i samo je ona mogla da zadovolji težnju za upoznavanjem stare grčke kulture koja se probudila na Zapadu u doba Renesanse.“ стр. 21. Острогорски, Г. (1969). *Историја Византије*. Београд: Просвета.

⁸⁴ Detaljnije informacije o životu i djelu Volfa: Beck, H-G. (1966). "Hieronymus Wolf," *Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben* 3 (1966), 169-93; Berman, D-W. (1997). Hieronymus Wolf in the Rosenthal Collection: two annotated volumes. *The Yale University Library Gazette*, Vol. 71, No. 3/4 (April 1997), pp. 120–129.

⁸⁵ Бек, Х. Г. (1998). *Византијски миленијум*. Београд/Бања Лука: CLIO/Глас српски стр. 13.

⁸⁶ Isto, стр. 17.

Minhenu, a kasnije i na drugim univerzitetima. Njegovo naučno interesovanje bilo je usmjereno prvenstveno na vizantijski grčki jezik, književnost, istoriju i kulturu, tako da se i prvobitna pažnja tih vizantijskih studija usmjerava na proučavanje filologije, literature, istorije, prava, arhitekture i slikarstva.

Kao što je već istaknuto, Vizantija je objedinjavala nasljeđe helenske kulture i tradicije i kontinuitet Rimskog carstva, pa se naročita njena osobenost ogleda i kroz hrišćanstvo u svom specifičnom tzv. istočnom obliku. Ovaj religijski element vizantijske kulture često se u savremenoj literaturi apostrofira kao naročito značajan i to nije bez osnove. Međutim, imamo primjere i jasno argumentovanih suprotnih stavova gdje se naglašava da religijska struktura nije presudno ili značajno određivala vizantijsku kulturu. Kako bilo, Vizantija, od svojih početaka, pa sve do danas, izaziva kod naučnika i umjetnika suprotstavljene, kontradiktorne ili krajnje isključive stavove, zaključke i utiske.

Primjer Hegelovog stanovišta može nam ukazati na jedan zanimljiv ugao sagledavanja ovog fenomena. Filosof i mislilac koji je svojim širokim, gotovo sveobuhvatnim promišljanjem i djelima izvršio tako značajan uticaj na evropsku misao, imao je krajnje isključiv i nipodaštavajući odnos prema kulturnom stvaralaštvu i nasljeđu Vizantije. Međutim, zbunjujući detalj takvog Hegelovog stava i odnosa, prije svega, nalazimo u činjenici da on (stav) nije obrazložen, već prosto naveden, gotovo kao neki paušalni komentar na osnovu koga se može zaključiti da je Hegelovo poznavanje Vizantije bilo sasvim površno. Hegel, u obimnom djelu o estetici, daje samo nagovještaj o vizantijskom slikarstvu – koje ima dugo trajanje u periodu od jednog milenijuma – ne navodeći nijedan primjer osim stava da su tom slikarstvu „u potpunosti nedostajali prirodnost i živost“, uz pominjanje kratkog stava svog savremenika, istoričara umjetnosti Rumora [Carl Friedrich von Rumohr] koji je prvenstveno poznavalac italijanskog slikarstva iz kasnijeg perioda Renesanse. Rumor ukazuje na razlike između italijanskog i vizantijskog slikarstva i daje prednost italijanskom, u odnosu na raniji vremenski period – vizantijski. Iznoseći sve ovo na dvije stranice Hegel – čija predavanja iz estetike obuhvataju tri obimna toma – šturo završava izlaganje: „Posle ovog nagoveštaja moram da prekinem razlaganje o slikarstvu u Vizantiji.“⁸⁷ Na osnovu iznesenog Hegelovog stava nije moguće dobiti bilo kakvu precizniju predstavu o estetskim karakteristikama u

⁸⁷ Hegel, G. V. F. (1970). *Estetika* (III tom). Beograd: Kultura, str. 273–274.

vizantijskom slikarstvu, izuzev da je Hegel pod uticajem svojih savremenika imao jedan nipodaštavajući stav sasvim šturo i bez argumenata predstavljen.

Drugačiji ugao sagledavanja od Hegelovog može se naći kod znamenitog engleskog istoričara umjetnosti Herberta Rida (Herbert Read) koji, prije svega, navodi da vizantijski period predstavlja „najnejasniji period u opštem shvatanju i specifičnom tretmanu istorijskih perioda; skoro bi se moglo reći da termin nikada nije definisan na pravi način.“⁸⁸ On smatra da je za mnoge teoretičare vizantijska umjetnost bila samo prelazno razdoblje između grčke jasnoće i gotske transcendencije, te da danas više ne možemo tako da gledamo na nju jer „više nismo toliko opterećeni klasičnim standardima, a posjedujemo i previše dokaza o kreativnoj energiji i ostvarenjima vizantijske umjetnosti da bismo je smatrali samo kompromisom između raznih spoljnih uticaja.“⁸⁹ Rid naglašava da je vizantijska umjetnost „najčistiji oblik religiozne umetnosti koju je hrišćanstvo ostvarilo, jer je gotska umjetnost uskoro bila prožeta humanizmom, a ono što je ljudsko ne može biti potpuno božansko ili sveto.“⁹⁰

Takođe, Rid u predgovoru engleskom izdanju djela profesora Panajotisa Mihalisa [Παναγιώτης Μιχάλης], *Estetski pristup vizantijskoj umjetnosti (An Aesthetic Approach to Byzantine Art)*, iznosi stav da „otkako je Hegel prvi put uspostavio filosofiju umjetnosti, većina istoričara umjetnosti je shvatila da nije dovoljno klasifikovati istorijske činjenice u periode, stilove i škole: neka objašnjenja moraju biti ponuđena za porijeklo i razvoj svake faze, i ona moraju biti vezana na neki ubjedljiv način sa opštim tokom istorije“, te upozorava da „naučno doba ima tendenciju da zanemari ili odbaci estetičku kategoriju *uzvišenog*“, koju pored kategorije *lijepog* Kant⁹¹ smatra ključnom za razumijevanje estetskog i emocionalnog iskustva. Rid i ovdje ukazuje da nijedan period u istoriji umjetnosti ne pati od većeg ignorisanja, konfuzije i kontroverzi kao što je vizantijski period, te da je za razumijevanje vizantijske umjetnosti neophodno imati u vidu kategorije i *lijepog* i *uzvišenog*.⁹²

⁸⁸ Read, H. (1961). *The Meaning of Art*. Baltimore: Penguin Books, pp. 83–84.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Kant, I. (2002). *O lepom i uzvišenom*. Nova Pazova: Bonart.

⁹² Vidjeti detaljnije u: Michelis, P-A. (1955). *An Aesthetic Approach to Byzantine Art*. London: B. T. Batsford Ltd, str. viii.

Svi ovi primjeri ukazuju na kompleksnost tema koje se odnose na Vizantiju. Njih nije moguće sve izložiti u jednom radu, ali je važno napomenuti do kojih su zaključaka dolazili neki od najvažnijih mislilaca Evrope u prethodnom periodu.

II

Moderno proučavanje filosofije Vizantije počinje polovinom 20. vijeka, konkretno od prvog izdanja *Vizantijske filosofije* Vasilija Tatakisa⁹³ [Βασίλειος Τατάκης] u okviru edicije *Istorije filosofije* Emila Breja [Émile Bréhier] objavljene 1949. godine. Tatakis će u uvodnom razmatranju svog djela naglasiti da je od 18. vijeka intenzivirano interesovanje za Vizantiju, ali da u okviru tog pojačanog interesovanja red na filosofiju često dolazi na kraju.⁹⁴

Tatakis iznosi stav da je bilo i prirodno da ona izroni posljednja, zato što je mnogima, a naročito racionalistima, bilo strano da govore o filosofiji i filosofskoj misli koja je svojim najvećim dijelom „izlivena u kalupima verskog a naročito bogoslovskog gledanja na svet. Njihov racionalizam zastupao je gledište po kojem ne može biti reči o filosofskoj misli koja uključuje ovakve termine, budući da je neophodan uslov za reč o filosofiji ni u kom aspektu obavezujuće i ni na koji način dogmatično usmerenje govora.“ Ovaj argument, prije svega, ukazujući na želju da u našem duhovnom hodu dođemo do filosofije u njenom potpuno iščišćenom obliku, djelimično zamagljuje pogled i onemogućava odgovor na pitanje šta je to filosofija u svojoj istorijskoj realnosti i svom istorijskom ostvarenju. Tatakis dalje precizira da se „filosofija, kao uostalom i sve druge duhovne aktivnosti, pojavljuje u vremenu i ostvaruje u raznovrsnim oblicima.“⁹⁵

Danas je široko prihvaćeno stanovište da su filosofi u Vizantiji na kreativne načine koristili i preoblikovali nasljeđe antičke filosofije, integrišući ga u hrišćansku misao i

⁹³ Profesor Žarko Vidović u prikazu ove knjige 1971. godine piše: „Tatakisova knjiga *Vizantijska filosofija* odlikuje se uzbuđljivošću jednog pionirskog djela: djeluje uzbuđljivo zato što odudara od svih naših navika stečenih izučavanjem klasične evropske zapadne istorije filosofije.“ Detaljnije vidi: Видовић, Ж. (1971). *О византијској философији: поводом једне значајне књиге*. Књижевност: часопис за књижевност, бр. 11, стр. 480-492 (485).

⁹⁴ Татакис, В. (2002). *Византијска философија*. Београд-Никшић: Јасен, стр. 41.

⁹⁵ Исто, стр. 41-42.

raspravljajući o veoma velikom spektru tema, uključujući teologiju, metafiziku, logiku, etiku i estetiku.⁹⁶

Klaus Eler [Klaus Oehler] u djelu iz 1969. godine *Antička filosofija i vizantijski srednji vijek - ogledi o istoriji grčke misli*⁹⁷ – koje se, inače, sastoji iz više članaka – u prvom članku *Kontinuitet u filosofiji Helena do pada Vizantijskog carstva* naglašava da se u horizontu vizantijskog svijeta kontinuirano pojavljivala tradicija helenske filosofije, za razliku od Zapada gdje je ta tradicija dugo bila prekinuta.⁹⁸

Eler navodi i ovo: „Za razliku od Zapada, u Vizantiji je ostala očuvana i profana kultura čiji su nosioci bili laici. U vizantijskoj oblasti je u šestom veku čak cvalo pesništvo inspirisano antičko-nezabožackim mitovima. Bilo je rasprostranjeno bavljenje filosofijom, matematikom i fizikom, astronomijom i geografijom. Ovdje su se mogli sresti naučnici islama i kasnije humanisti sa Zapada. Poslednji značajni predstavnik aleksandrijske filosofske škole, Stefan iz Aleksandrije, bio je pozvan na univerzitet u Konstantinopolju, gde je – ceo jedan vek posle zatvaranja atinske škole – objašnjavao Platona i Aristotela i držao predavanja iz aritmetike, geometrije, muzike i astronomije. Sačuvan je njegov komentar Aristotelovog dela *De Interpretatione* i jedan spis o astronomiji i hronologiji. Što se tiče filosofije Helena, može se konstatovati da uobičajena predstava o njenom tragičnom kraju u sudbonosnoj 529. godini nije ništa drugo do prigodna *fable convenue* koja je lišena svake realne osnove.“⁹⁹

Dodatno je značajno ukazati na pristup profesora Klause Elera koji kaže: „Danas nam je potrebna sasvim nova istorijsko-filosofska perspektiva, kako bismo mogli da u svoja istraživanja uračunamo stvarno povesno stanje stvari. Onda se pokazuje da helenska filosofija nije okončana 529. godine posle hiljadugodišnjeg razvoja, nego da treba dodati još i drugih hiljadu godina njene istorije. Ta druga velika faza, vizantijska filosofija, ne može jednostavno, kao što se dosad po pravilu dešavalo, da bude obeležena kao puka

⁹⁶ O novijim istraživanjima vizantijske filosofije, uz pregled literature, detaljnije vidjeti: Bydén, B., Ierodiakonou, K. (2012). *Greek Philosophy*. In Marenbon, John (ed) *The Oxford Handbook of Medieval Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, pp. 29–57.

⁹⁷ Oehler, K. (1969). *Antike Philosophie und Byzantinisches Mittelalter – Aufsätze zur Geschichte des griechischen Denkens*. München: C.H.Beck, p. 15–37.

⁹⁸ Oehler, K. (1969). *Antike Philosophie und Byzantinisches Mittelalter – Aufsätze zur Geschichte des griechischen Denkens*. München: C.H.Beck, p. 15–37.

⁹⁹ Citirano prema prevodu prof. Saše Radojčića: Клаус Елер, *Континуитет у философији Хелена до пада Византијског царства*, прилог у Татакис, В. (2002). *Византијска философија*. Београд-Никшић: Јасен, стр. 8–28 (11).

istorija delovanja helenske filosofije. Ona je naprotiv direktno, životno nastavljanje, ona je helenska filosofija u vizantijskom dobu“.¹⁰⁰

Važno je istaknuti stav Nikosa Macukasa [Νίκος Ματσούκας], soluskog profesora sistematske teologije, da filosofija u vizantijskoj misli nikada nije bila sluškinja teologije u smislu koji susrećemo na sholastičkom Zapadu, nego da se one nalaze u jednom kulturološkom jedinstvu.¹⁰¹

Prema zapažanjima navedenih autora jasno je da su istraživanja u oblasti vizantijske filosofije i njenog odnosa prema drugim disciplinama još uvijek otvorena za nove analize i rezultate. Proučavanje lika i djela Jovana Damaskina zasigurno doprinosi boljem i jasnijem razumijevanju ovog hiljadugodišnjeg nasljeđa.

III

Jedan od najnormativnijih – ako ne i najnormativniji – mislilaca vizantijske filosofije, književnosti, umjetnosti i cjelokupne kulture Jovan Damaskin [Ιωάννης Δαμασκηνός] rođen je u drugoj polovini 7. vijeka izvan same Vizantije i na osnovu veoma oskudnih informacija o njegovom životu teško da se može reći da je bilo kad boravio na prostoru same njene tadašnje teritorije. Ipak, svojim epohalnim djelom izvršio je ogroman uticaj na vizantijsku kulturu, ali i mnogo šire od njenih tadašnjih granica. Uspio je da u „bogoslovskoj sintezi poetskog stvaralaštva upari na neuporedivo upečatljiv način vanrednog bogoslova i zavidnog i cjelovitog filosofa. Kao vanredan bogoslov, sa ispravnim i utanačenim konstatovanjima brani autonomiju filosofije. Odbacuje svaku vrstu agnosticizma, rekavši da je potpuno nemoguće da nas ubijede oni koji odbacuju filosofiju i mogućnost da ona donosi plodove znanja.“¹⁰²

Njegovo najpoznatije djelo *Istočnik znanja* [Πηγή γνώσεως] služilo je kao normativni priručnik za mnoge kasnije vizantijske pisce i mislioce, a takođe i kao za uzor

¹⁰⁰ Isto, str. 12.

¹⁰¹ Мацукас, Н. (2012). *Увод у историју византијске философије*. У Брајовић, Б. Борис (пр.) *Средњовјековна философија: теме и проблеми*. Фоча: ПБФ „Свети Василије Острошки“, стр. 87–113.

¹⁰² Isto, str. 98.

za mnoge srednjovjekovne autore na Zapadu.¹⁰³ Podaci o njegovom životu su veoma oskudni i svi potiču iz znatno kasnijeg perioda.¹⁰⁴ Nećemo se ovdje baviti mnoštvom mogućih različitih tumačenja o njegovom životu, nego ćemo navesti neke opšte podatke koji se najčešće prihvataju kao pouzdani. Jovan se rodio u Damasku, tadašnjem Omajadskom kalifatu, oko 655. godine, u uglednoj sirijskoj helenizovanoj porodici Mansur. Stekao je odlično klasično obrazovanje i jedno vrijeme je bio u javnoj službi – kao visoki finansijski činovnik – na položaju koji je prije njega zauzimao i njegov otac. Jovan je najvjerovatnije taj položaj zauzimao za vrijeme vladavine kalifa Valida (705–715); kasnije odlazi u Palestinu, gdje do smrti (oko 745) živi u manastiru Save Osvećenog, blizu Jerusalima [Mar Saba]. Sergej Averincev [Сергей Аверинцев] će gotovo poetično primijetiti da je „najnormativniji od učitelja vizantijske crkve rođen, proveo cijeli život i preminuo izvan granica Vizantijskog carstva, na teritoriji kalifata.“¹⁰⁵

Damaskin u manastiru Mar Saba piše svoje najpoznatije djelo, trilogiju *Istočnik znanja*. Prvi dio nosi naslov: *Filosofska poglavlja* [Φιλοσοφικά Κεφαλαία], ovaj dio je na latinski preveden sa naslovom *Dijalektika* tako da se i danas često koristi naziv *Dijalektika* za prvo poglavlje. Drugi dio nosi naslov: *Tačno izloženje pravoslavne vjere* [Εκδοσις ακριβῆς της ορθοδόξου πίστεως], mada se često u kasnijoj upotrebi za ovaj dio koriste nazivi *Dogmatska poglavlja* ili *Bogoslovska poglavlja*. Treći dio ili poglavlje nosi naslov: *O jeresima* [Περὶ αἵρέσεων].

U ovom radu zanimae nas prvi dio trilogije, *Filosofska poglavlja*, koji predstavlja jedan filozofski uvod sa primarnim utemeljenjem uglavnom na Aristotelu, a jednim dijelom i u neoplatoničaru Porfiriju. Neoplatonistička tumačenja Aristotela postaju

¹⁰³ Skot Ables [Scott Ables] navodi da je širenje Jovanove slave počelo sa njegovim pisanjem trilogije u odbranu ikonopoštovanja. Ipak, još prije nestanka ikonoborstva, Jovanova djela počela su da kruže u Konstantinopolisu i Rimu, gdje je postao poznat posebno po djelu *Istočnik znanja*. Kasniji prevod ovog djela na latinski u 12. vijeku i korišćenje od strane Petra Lombarda, Tome Akvinskog i drugih, osiguralo je široko rasprostiranje na Zapadu. Taj Jovanov *sveprožimajući* uticaj na Zapad konačno je doveo do toga da ga je papa Lav XIII, 9. avgusta 1890. godine proglasio za *Crkvenog doktora*. To posljednji grčki teolog sa Istoka koji je dobio tako visoko priznanje na Zapadu. Detaljnije vidjeti: Ables, S. (2022). *Introduction*. Ables, Scott (ed.) *John of Damascus: More Than a Compiler*. Leiden/Boston: Brill, pp. 1–13.

¹⁰⁴ Profesorica Vasa Kontuma [Vassa Kontouma] navodi da je 1989. godine, kada je počela da se bavi Damaskinovim djelima, bibliografija sadržavala više od 700 publikacija (izdanja, monografije ili članci) vezanih za život i djelo Jovana Damaskina. O životu i djelu Jovana Damaskina detaljnije vidjeti: Kontouma, V. (2016). *John of Damascus: New Studies on his Life and Works*. New York: Routledge.

¹⁰⁵ Аверинцев, С. С. (1989). *Философия у Культура Византии: вторая половина VII—XII в.* Москва: Академия наук СССР, Институт всеобщей истории, с. 38.

prisutna unutar hrišćanske misli još od 4. vijeka, kada se Aristotelovim *Kategorijama* trajno pripaja Porfirijevo djelo *Isagoge*.¹⁰⁶

Prvi veliki autoriteti koji se bave Aristotelovim djelom i nastavljaju se na njegove *Kategorije* uvode u hrišćansku misao distinkciju između Aristotelove *prve i druge suštine*. Ti autoriteti su mislioci iz 4. vijeka: Vasilije iz Kesarije Kapadokijske, poznatiji kao Vasilije Veliki, i Grigorije iz Nazijanaza, poznatiji kao Grigorije Bogoslov. „Aristotel je razlikovao prve i druge suštine. Prve suštine su konkretan čovek, konkretan konj itd. Druge suštine su konj uopšte, čovek uopšte itd. Vasilije Veliki fiksira u hrišćanskom bogoslovlju termin suština (οὐσία) isključivo u vezi sa onim suštinama koje je Aristotel nazivao drugim, odnosno sa pojmovima vrste.“¹⁰⁷ Pojam prve suštine Vasilije i Grigorije zamjenjuju pojmom ipostas (ὑπόστασις) uz dodatno proširenje aristotelovske definicije. Ova distinkcija bila je potrebna hrišćanskoj misli da izrazi učenje o trojičnosti božanstva (o tri ipostasi Božije) i kroz ovaj primjer možemo da sagledamo način filozofskog promišljanja kojim se preuzima i presađuje prethodna tradicija, ali i dodatno proširuje i obogaćuje.

Jovan Damaskin, takođe, primjenjuje ovu distinkciju u svojim djelima¹⁰⁸, ali on mnogo detaljnije, od svojih prethodnika, izlaže filozofske pojmove. Prihvata osnovnu podjelu filozofije na teorijsku i praktičku, a zatim pojašnjava osnovne pojmove, kao što su: biće, suština, priroda, rod, vrsta, identitet, razlika, kvalitet, itd. Dakle, Damaskin se primarno bavi temama iz Aristotelovih *Kategorija*, naravno uz neoplatoničarski ugao sagledavanja, kao što je i bila ustaljena praksa tog perioda.

Uticaj Damaskinovog djela je izuzetno značajan¹⁰⁹ i na Istoku i na Zapadu, ali često se postavlja i potencira pitanje njegove originalnosti. U svojim filozofskim promišljanjima Jovan Damaskin ne teži izrazitoj originalnosti. On sam u uvodnom dijelu *Filozofskih poglavlja* naglašava da će sabirajući „navesti najbolje misli grčkih mudraca“

¹⁰⁶ Лурје, В. М. (2010). *Историја византијске филозофије*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зоран Стојановић, стр. 82.

¹⁰⁷ Isto, str. 81.

¹⁰⁸ Damaskin navodi da osobenost ipostasi jeste u tome da očuvava u sebi i posebnu i individualnu suštinu (jednog čovjeka) i zajedničku i opštu suštinu (svakog čovjeka) Vidi: Јован Дамаскин. (2003). *Беседа на Срећење*. Видослов: саборник епархије ЗХП, бр. X/29, стр. 3–18.

¹⁰⁹ Ima, naravno, autora kao što je Gerhard Podskalski [Gerhard Podskalsky] koji smatraju da je Damaskinov „uticaj često bio precenjivan na Istoku i Zapadu“, ali ovaj stav formira sagledavajući njegov uticaj u odnosu na uticaj velikih Damaskinovih prethodnika Pseudo-Dionisija Areopagita i Maksima Исповједника. Vidi: Подскалски, Г. (2010). *Теологија и филозофија у Византији*. Београд: ПБФ-Институт за теолошка истраживања, стр. 37.

i da nema namjeru saopštiti ništa što je njegovo.¹¹⁰ Ovo jeste autorsko načelo karakteristično za pisce srednjeg vijeka, na što Averincev dodaje da bi se originalnost Damaskinova mogla tražiti u njegovom načinu izlaganja, njegovom izboru filozofskih tema prilagođenih najširem krugu tadašnjih čitalaca, te da je u tome pokazao izuzetnu intelektualnu sposobnost. „Snaga, ako hoćete, originalnost Jovana Damaskina leži upravo u tome“.¹¹¹ A Hans-Georg Bek će, vrednujući, ali i ne odbacujući kao čistu retoriku stav Damaskina da ne iznosi svoje mišljenje, istaknuti: „Jovan je kompilator velikog i, u svakom slučaju suverenog stila“.¹¹² Endru Laut [Andrew Louth] promišljajući šta se može podrazumijevati pod originalnošću u kontekstu tradicije u kojoj Damaskin piše, prihvata stav grčkog mislioca Zizimosa Lorencatosa koji kaže: „Originalnost znači ostati vjeran originalima, vječnim prototipovima, ugasiti „sopstvenu mudrost“ pred „zajedničkim Logosom“, kako kaže Heraklit (Fr. 2) – drugim rečima, izgubiti dušu ako želite da je pronađete, a ne da se hvalite svojom originalnošću ili činite ono što vam se sviđa“.¹¹³ Pitanje Damaskinove originalnosti još uvijek je tema istraživača¹¹⁴ i svakako će to ostati i u budućnosti, što ostavljamo po strani, vraćajući se njegovoj *Dijalektici*, tj. *Filozofskim poglavljima*.

Damaskin u *Filozofskim poglavljima*¹¹⁵ donosi sistematizovanih šest definicija filozofije. On na ovaj način potvrđuje kontinuirano usvajanje helenske filozofske tradicije, ali uz to daje i njeno tumačenje u hrišćanskom duhu i kontekstu: (1) „Filozofija je poznanje bića ukoliko jesu bića, to jest poznanje prirode bića“. Ovo je utemeljeno na Aristotelovoj *prvoj filozofiji*, koja kasnije kao *metaphysica generalis* razmatra „biće kao biće“. (2) „Filozofija je poznanje i božanskih i ljudskih stvari, to jest i vidljivih i nevidljivih“. Ishodište ove definicije može se naći u stoičkoj filozofiji, a početnu dijalektiku vidljivog i nevidljivog izrazio je još Anaksagora. (3) „Filozofija je, takođe, promišljanje o smrti, dobrovoljnoj i prirodnoj; jer život je dvojak, odnosno, (jedan je) ovaj prirodni (=fizički) kojim živimo, i (drugi) dobrovoljni, po kome se u (ovom) sadašnjem životu održavamo. Dvojaka je i smrt: prirodna (=fizička), koja je razdvajanje

¹¹⁰ Јован Дамаскин. (2006). *Источник знања*. Београд/Никшић: Јасен, стр. 52–53.

¹¹¹ Аверинцев, С.С. (1989). *Философия*. с. 40.

¹¹² Бек, Х-Г. (1998). *Византијски миленијум*. стр. 220.

¹¹³ Louth, A. (2005). *St John Damascene: Tradition and Originality in Byzantine Theology*. Oxford University Press, pp. 12.

¹¹⁴ У Oxfordу је 2019. године одржан међународни научни skup на основу кога је 2022. године издат и зборник радова: Scott Ables (Ed.) *John of Damascus: More Than a Compiler*. Leiden/Boston: Brill

¹¹⁵ Јован Дамаскин. (2006). *Источник знања*. стр. 56–58.

duše od tela; i dobrovoljna, po kojoj, prezirući sadašnji život, hitamo ka budućem“. Ovo određenje je svakako s osloncem na Platonovog *Fedona*. (4) „Filosofija je sličenje/upodobljavanje Bogu. A upodobljavamo se Bogu po mudrosti, odnosno prema istinitom poznanju dobra i prema pravednom, koje je uzvratanje jednakog i nepristrasnost u suđenju, i prema svetom, koje je iznad pravednog, odnosno dobra, i koje blagotvorno djeluje i na one koji čine nepravdu.“ Osnova i za ovu definiciju može se naći kod Platona u dijalogu *Teetet* za koga je „sličenje Bogu“ bjekstvo od čulnosti, a za Plotina bjekstvo ka Jednom vodi saznanju ontičkog temelja. (5) „Filosofija je umjetnost nad umjetnostima i nauka nad naukama. Naime, filosofija je načelo svake umjetnosti, jer njome se svaka umjetnost i svaka nauka pronasla. A umjetnost je, po nekima, takva da u nečemu (i) griješi, dok je nauka koja ni u čemu ne griješi, a samo filosofija (nikada) ne vodi u zabludu. A po drugima, umjetnost je ona koja biva ostvarivana rukama, a nauka je svaka umjetnost riječi, odnosno, gramatika, retorika i slično.“ Damaskin ovdje filosofiju postavlja kao utemeljujuće znanje koje ne vodi u zabludu. (6) „Filosofija je, opet, ljubav prema mudrosti, a istinska mudrost jeste Bog; prema tome, ljubav prema Bogu je istinska filosofija.“

Sasvim je jasno, sagledavajući u cjelosti djelo *Istočnik znanja*, a ne samo *Filosofska poglavlja*, da se iz ove završne definicije filosofije određuju i razumijevaju sve prethodne. „Ako ovim definicijama pristupimo tragajući samo za njihovim antičkim izvorima onda promašujemo glavni (Damaskinov) cilj: njihovo značenje u autentičnom i samobitnom hrišćanskom kontekstu.“¹¹⁶

Određujući jedan opšti kontekst ranovizantijskog filosofskog stvaralaštva, Averincev kaže: „Konflikt teoloških učenja, to je kontekst ranovizantijskog filosofskog stvaralaštva, koji mu je davao stimulans i određivao granice. Ranovizantijska filosofija je filosofija teologizirajuće epohe; ako se to ne uzme u obzir, nećemo u njoj ništa pojmiti.“¹¹⁷

¹¹⁶ Detaljno pojašnjenje ovih šest definicija filosofije, kojima smo se i mi koristili za obrazloženje Damaskinovog teksta, izložio je prof. dr Bogoljub Šijaković: Шијаковић, Б. (2022). *Прологомена за византијску философију и питање хришћанске философије*. Београд/Никшић: Гномон Центар за хуманистику/Институт за српску културу, стр. 85–87.

¹¹⁷ Аверинцев, С.С. (1984). *Эволюция философской мысли у Культура Византии IV- первая половина VII в.* Москва: Академия наук СССР, Институт всеобщей истории, с. 44.

IV

U jednom širem sagledavanju povijesti, Panajotis Mihalīs smatra da su epohe helenske antike i Renesansa imale antropocentrično obilježje, i da umjetnost ovog doba izražava uglavnom estetičku kategoriju lijepog.¹¹⁸ Egipatska, vavilonska i hrišćanska srednjovjekovna epoha spada u ono što Mihalīs definiše kao teocentrično razdoblje, te je njegova glavna estetska kategorija uzvišeno.¹¹⁹ U pozadini ovog argumenta stoji teza da postoji suštinska povezanost između religioznog i filozofskog sagledavanja jedne epohe i njene umjetnosti. Za samu vizantijsku umjetnost može se reći da izražava helensko shvatanje hrišćanstva, koje u sebi stapa uzvišeno, preuzeto od Istoka, sa osnovnim pojmom lijepog, koje je naslijedilo iz antičke Grčke.¹²⁰

Vizantijska umjetnost se pojavljuje kao sinteza helenskih i orijentalnih elemenata. Joanīs Vranos [Ιωάννης Βρανός] razmatrajući različite umjetničke izraze i slikarske škole kaže da se u drevnom svijetu Istoka (Indija, Kina, Mesopotamija, Sirija, Egipat itd.) bilo razvilo slikarstvo koje nije u svom prikazu vjerno imitiralo prirodu i optičke pojave, nego je više praktikovalo intelektualno skiciranje. Tom slikarskom izrazu bilo je svojstveno kaligrafsko nastrojenje i ritmički raspored, a položaji i kretnje često su imali naglašenu spiritualnost. Stara helenska umjetnost je oživljavala prirodnu ljepotu idealizujući je, trudila se da oslika ljepotu u njenoj savršenoj formi. Osvajanjima Aleksandra Velikog helenska umjetnost prodire i u svijet drevnog Istoka i izvršava korjeniti uticaj. Prožimanjem orijentalnih i helenskih elemenata nastaje nova vrsta umjetnosti koju je kasnije prihvatilo i hrišćanstvo i dalje razvijalo kako bi se kroz nju izrazilo.¹²¹

Škeljzen Malići [Shkëlzen Maliqi] u studiji *Estetičke ideje u Vizantiji u doba spora oko ikona (VIII–IX vek)* kaže: „Rano hrišćanstvo nije imalo izgrađenu doktrinu o kulturnoj upotrebljivosti umjetnosti, mada je, pod uticajem judaizma i starozavetnih knjiga, bliže ikonoborstvu zbog odlučne osude uloge umjetnosti u paganskom kultu idola.“¹²² U okolnostima simbioze hrišćanske misli i helenske kulture, koja je snažno podstaknuta u

¹¹⁸ Michelis, P-A. (1955). *An Aesthetic Approach to Byzantine Art*. London: B. T. Batsford Ltd. pp. 239.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Detaljnije vidjeti: Каварнос, К. (1988). *Естетско испитивање византијске уметности*. Градац: часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 82/83/84, стр. 84–90.

¹²¹ Detaljnije vidjeti: Вранос, Ј. (1988). *Кратка историја хагиографије и њене различите школе*. Градац: часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 82/83/84, стр. 113–116.

¹²² Malići, Š. (1980). *Estetičke ideje u Vizantiji u doba spora oko ikona (VIII–IX vek)*. *Filozofske studije* br. XII, str. 203–291 (213).

četvrtom vijeku poslije Milanskog edikta, postepeno se gubi radikalno antiumjetničko raspoloženje, te hrišćani vrlo brzo osjećaju potrebu za svojom umjetnošću. „Tek pošto je, od IV veka nadalje, umetnost hrišćanskog izraza izborila pravo na postojanje, javljaju se pravi preduslovi za pokretanje pitanja koje su ikonoborci radikalizovali u VIII veku. Problem ikone nije se mogao postaviti pre nego što je ikona stvorena i pojavila se u onoj kultnoj ulozi koju je dobila na kraju procesa formiranja vizantijske pravoslavne umetnosti.“¹²³

Problem ikonoborstva, odnosno zabranjivanje praktikovanja likovnog izražavanja u religioznom poštovanju, naročito je bio izražen u 8. i 9. vijeku na prostoru Vizantijske imperije i predstavljao je sukob koji je imao opsežan društveni i kulturni kontekst. Idejni nosioci ovog pokreta bili su vizantijski imperatori. Džon Majendorf [John Meyendorff] navodi da su vizantijski carevi u pojavu ikonoboračkog pokreta unijeli imperijalnu politiku koja je neodvojivo obuhvatala teološke i neteološke problem; Majendorf nalazi da se u tom pokretu ističu tri osnovna elementa: a) *Problem religiozne kulture*, za koji kaže da su hrišćani grčkog govornog područja naslijedili iz svoje paganske prošlosti smisao za religioznu likovnu predstavu, a ostali istočni hrišćani, osobito Sirijci i Jermeni, oslanjajući se na svoju kulturnu tradiciju, bili manje skloni upotrebi ikona; b) *Konfrontacija sa islamom*, što znači da je Vizantija bila vojnički i ideološki, u stalnoj konfrontaciji sa islamom, jer su i hrišćanstvo i islam pretendovali da budu svjetske religije, na čelu sa vizantijskim carem, odnosno arapskim kalifom. Imajući u vidu hrišćansko učenje o trojičnosti i upotrebi ikona, islam je hrišćane optuživao da su mnogobošci i idolopoklonici; c) *Naslijeđe helenske duhovnosti*, što je za posljedicu imalo da su neoplatonistički pisci u svojoj polemici protiv hrišćanstva umanjivali važnost idola u grčkom paganizmu, razvijajući jedno relativno učenje o slici kao sredstvu pristupa božanskom prototipu, a ne kao obitavalištu samog božanstva; ovaj argument su upotrebljavali da bi pokazali inferiornost hrišćanstva kao religije i na taj način je čisto „grčko“ ikonoborstvo, filozofski potpuno različito i od orijentalnog i od islamskog, doprinijelo uspjehu pokreta¹²⁴

Ikonoborački sporovi bili su u fokusu filozofsko-bogoslovskog rada Jovana Damaskina; on detaljno sistematizuje i razvija svoje stavove o tome u djelu *O ikonama*.

¹²³ Isto, str. 220.

¹²⁴ Majendorf, Џ. (2008). *Византијско богословље*. Крагујевац: Каленић, стр. 64–65.

Inače, kod razmatranja ovih sporova Averincev naglašava da je primarno „važno imati na umu da su ikonoborci premjestili spor u sferu filofske apstrakcije, obrazlažući svoj pokušaj sekularizacije vizantijskog života i kulture jezikom neoplatonski obojenog spiritualizma: ikona, a u krajnjoj liniji – materijalni kult kao takav predstavlja sa stanovišta ovog spiritualizma uvredu duhovne svetinje.“¹²⁵

Viktor Bičkov [Виктор В. Бычков] u djelu *Vizantijska estetika*, prateći pomno razvoj problema, navodi da je istorija vizantijske kulture bogata paradoksima i da su mnogi od njih povezani sa estetikom, te precizira da upravo u ikonoboračkom periodu – u kome je bila prestala da se razvija likovna umjetnost – vizantijska kultura duguje interesantnu estetsku, specifično vizantijsku teoriju slike, predstave, ikone. „Najbolji umovi toga vremena bili su uvučeni u polemiku oko likovne umjetnosti, njenog mjesta u kulturi, njenih funkcija u sistemu vizantijskoga percipiranja svijeta.“¹²⁶ Bičkov je stava da se ova teorija slike (ikone) ispoljila kao čvrst osnov cjelokupne vizantijske, a dijelom i zapadnoevropske umjetnosti, jer je sobom objedinjavala osnovne sfere duhovne kulture Vizantinaca – ontologiju, gnoseologiju, religiju, umjetnost, literature i etiku. Period ikonoborstva – za ili protiv religijske upotrebe ikona – skrivao je unutar sebe „složeno klupko protivrječnosti socijalno-ekonomskoga, religioznoga, filofsokoga i samo, na žalost, u krajnjem slučaju, estetskog karaktera.“¹²⁷

Prvu razrađenu apologiju religijske upotrebe ikona koja sadrži detaljnu teoriju slike napisao je Jovan Damaskin uz sljedeću definiciju slike: „slika (εἰκών) je sličnost (ὁμοίωσις) i paradigma (παράδειγμα) i slikanje (ἐκτύπωμα) bilo čega što pokazuje, što je na njoj predstavljeno. Nije u svemu lik savršeno sličan prvoliku, to jest onome koji je predstavljen, ali jedno je slika, a drugo – [ono što je] slikano, i njihovo razlikovanje je savršeno jasno, iako i jedno i drugo predstavljaju jedno isto.“ Damaskin u duhu tradicije hrišćanske recepcije platonizma smatra da je „svaka slika ispoljavanje i pokazivanje skrivenoga“, te da je slika važno sredstvo čovjekovog saznanja svijeta. Na osnovu vijekovne tradicije Damaskin dolazi do zaključka o postojanju šest vidova slika. Bičkov svih šest analizira, a na sažet način ove vidove interpretira kao: „1. prirodne; 2. božanska zamisao; 3. čovjek kao slika Božja; 4. simboličke; 5. znakovne; 6. didaktičke (a

¹²⁵ Аверинцев, С.С. (1989). *Философия*. с. 39.

¹²⁶ Бичков, В. В. (1991). *Византијска естетика: теоријски проблеми*. Београд: Просвета, стр. 149.

¹²⁷ Isto, str. 150.

primijenjeno na likovnu djelatnost – mimetičke).¹²⁸ Jovan Damaskin nije sam pronašao nijedan od ovih vidova jer se oni mogu pronaći kod njegovih prethodnika, ali ni u jednoga od njih nije moguće naći detaljno i sistematično predstavljenu razvijenu teoriju slike kao kod samog Jovana. Njegova sistematizovana teorija se, takođe, može sagledavati i iz tri dijela: „prvi, to je opšta teorija lika u njenome ontološkom i gnoseološkom aspektu; drugi, teorija slike, ali isto tako i verbalnoga [aspekta] i treći – teorija ikone – antropomorfno predstavljanja koje ispunjava sakralno-kultne funkcije.“¹²⁹ Kasniji autori nastavljaju razvijati Damaskinovu sistematičnu teoriju slike, a cjelokupna vizantijska kultura značajno je obilježena likovnom umjetnošću i djelima uzvišene estetske ljepote.

U sagledavanju vizantijske umjetnosti moguće je insistirati na njenom pretežno religioznom karakteru, jer ju je onda moguće razumijevati i bez stvarnog estetskog osećaja, ali takvim pristupom dolazimo do jednog intelektualnog pristupa. Ukoliko ovu umjetnost posmatramo u njenom integralnom obliku, oslobođenu bilo kakvih predrasuda o njenoj suštini, onda nam se ova likovna umjetnost može inspirativno otkriti na različitim estetičkim nivoima.

V

Putevi vizantijske književnosti – kako je naslovljeno i jedno od djela Hansa Georga Beka – ukazuju na iste ili slične dileme oko filozofskog i umjetničkog stvaralaštva koje se odvijalo na prostoru i u vrijeme vizantijske imperije. Svaki oblik kreativnosti i stvaralačkog postignuća, smatra Bek, često je sputavan normama klasičnih vrijednosti koje su podsticale na podražavanje (mimezis). Bek će reći da je za ovakav oblik stvaralačke vezanosti jedan od tipičnih primjera upravo Vizantija, te da su vizantijski naučnici često „poklanjali više brige prenošenju antičke književnosti“ nego njegovanju same vizantijske književnosti nastale poslije klasike.¹³⁰ Averincev utvrđuje da se u ranovizantijskoj književnosti „ispoljava hiljadugodišnja antička tradicija sa neočekivanom oštrinom svoje izvorne sheme.“¹³¹ Nastavljajući se na prethodnu misao Slobodan Žunjić pojašnjava da bi bilo „potpuno pogrešno zaključiti da se „tesna veza sa

¹²⁸ Isto. str. 150–152.

¹²⁹ Isto, str. 156.

¹³⁰ Бек, Х-Г. (1967). *Путеви византијске књижевности*. Београд: СКЗ, стр. 80.

¹³¹ Аверинцев, С.С. (1982). *Поетика рановизантијске књижевности*. Београд: СКЗ, стр. 274.

antikom“ ograničava samo na ranovizantijski period.“¹³² Poznati vizantolog i filolog Herbert Hunger [Herbert Hunger] naglašava zajedničku karakteristiku antičke tradicije i vizantijskog srednjeg vijeka unutar kojih se nije mnogo cijenio „originalni genije“, suprotno preovlađujućem stavu u modernim teorijama umjetnosti i modernoj poetici, koje stavljaju originalno djelo daleko iznad svake imitacije, bez obzira koliko god bila dobra ta imitacija.¹³³

Ukazaćemo, u najkraćim crtama, i na plodan trag koji je ostavio Jovan Damaskin u okviru vizantijske književnosti. On je jedan od najplodnijih i najznačajnijih pjesnika Istočne crkve i njegova poetska djela čine osnovu crkvenog bogoslužbenog kanona. Vizantijsko crkveno pjesništvo jeste pjesništvo ritma, gde se kao glavni princip uzima broj slogova i akcenat.¹³⁴

Damaskinu se pripisuje autorstvo *Romana o Varlaamu i Joasafu*, za koji će poznati istoričar umjetnosti Svetozar Radojčić reći da ima jednu od najčudnijih sudbina u svjetskoj književnosti. Naime, ovaj roman je u raznim verzijama, bilo u prozi ili u stihovima, postojao u srednjovjekovnim književnostima Grka, Slovena, Arapa, Jevreja, romanskih i germanskih naroda. Naročitu popularnost ovaj roman je stekao na Zapadu u skraćenom obliku, preko *Zlatne legende* (*Legenda aurea*). Autorstvo je sve do 1859. godine pripisivano Jovanu Damaskinu, kada je Eduar Labulej [Edouard Laboulaye], y jednom članku y *Journal des Débats* argumentovano pokazao da je ono što je do tada u literaturi tretirano kao opis života: kod pravoslavnih sveti Joasaf, a kod katolika sveti Josafat, u stvari prepričani život Bude. Poslije ovog važnog otkrića počelo je intenzivno minuciozno studiranje paralela iz romana, te je utvrđeno da je i ime glavnog junaka ostalo identično u različitim jezicima. Ime Joasaf [Ιωάσαφ] identično je sa Juasaf, imenom kojim je Buda nazivan kod Arapa.¹³⁵ Ispitivanje različitih elemenata – od istorijskih do stilskih – ovog zanimljivog književnog djela, od kraja 19. vijeka do danas stalno napreduje, ali još uvijek kod naučnika nije postignut jedinstven stav o autorstvu.

¹³² Жуњић, С. (2012). *Логика и теологија*. стр. 493.

¹³³ Hunger, H. (1969). *On the Imitation (ΜΙΜΗΣΙΣ) of Antiquity in Byzantine Literature*, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 23/24. https://archive.org/details/DOP23-24_03_Hunger.

¹³⁴ Detaljnije vidjeti: Богдановић, Д. (1967). *Предговор*. У Бек, Х-Г. *Путеви византијске књижевности*. Београд: СКЗ, стр. 5–73 (11).

¹³⁵ Радочић, С. (1953). *Једна сцена из романа о Варлааму и Јоасафу у цркви Богородице Љевишке у Призрену*. *Старинар: орган Археолошког института*, бр. III-IV, стр. 77-82.

Roman ima devet priča koje je Varlaam pričao Joasafu. Priča o četiri kovčega, koju je iskoristio Šekspir u svom *Mletačkom trgovcu*, priča o slavuju, o inorogu, o tri druga, o mudrom kralju, o siromašnom ali zadovoljnom bračnom paru itd. Od navedenih priča jedna od najpopularnijih bila je priča o inorogu, koju je kasnije na svoj način obradio i Tolstoj. Priče koje se nalaze u romanu često su i samostalno prepisivane kao i prevedene na različite jezike. Ovaj roman je čest motiv i inspiracija za djela likovne umjetnosti tako da je često ilustrovan u knjigama zajedno sa tekstom ili slikan u okviru zidnog slikarstva. Sačuvani su ilustrovani rukopisi sa motivima iz ovog romana od 11. vijeka do našeg perioda.¹³⁶

U vezi sa značajem i pitanjem autorstva *Romana o Varlaamu i Joasafu*, Bek će reći: „Bilo kako da stoji stvar sa neospornim budističkim korenima ovog predmeta, i kakvi god da su putevi kojima je on došao na Zapad“¹³⁷, Jovan Damaskin se nalazi na početku njegove mediteranske tradicije jer je on zaslužan za grčku obradu romana. Ovim djelom je „vizantijski istok darovao srednjem veku jedno štivo čija rasprostranjenost i omiljenost prelaze granice običnog književnog dela“¹³⁸, jer sama istorija ovog djela „predstavlja temu svjetske književnosti.“¹³⁹, Takođe, Bek navodi da je i sam vizantijski ogranak ove teme dovoljno uzbudljiv jer je od 10. do 18. vijeka ovaj roman prepisan 140 puta.¹⁴⁰ Franc Delger [Franz Dölger], Bekov prethodnik i učitelj, bavio se dugi niz godina temom autorstva ovog romana i istrajavao na stavu da je autor ili sastavljač djela Jovan Damaskin, navodeći niz argumenata za svoju tvrdnju. Delger, između ostalog naglašava, da autor romana ima upadljivu naviku da ponavlja samog sebe u cijelim odjeljcima ili rečenicama, te ukazuje na brojne primjere u Damaskinovim djelima u kojima se može uočiti da on sebe ponavlja sa naglašenim i karakterističnim pasusima i definicijama.

VI

Vizantijska kultura, kao i svaka druga velika tradicija, može se sagledavati iz različitih uglova; u svakom od tih vidjenja sasvim je uočljivo da je ona neposredni

¹³⁶ Исто, стр. 79-80.

¹³⁷ Бек, Х-Г. (1967). *Путеви византијске књижевности*. стр. 155-156.

¹³⁸ Исто, стр. 156.

¹³⁹ Исто.

¹⁴⁰ Исто.

produžetak antičke helenske kulture: i kroz obrazovni sistem, i filozofiju, i književnost, i kroz likovnu umjetnost. Jedan od najznačajnijih autora koji pripada civilizaciji vizantijskog komonvelta bio je i Jovan Damaskin. Svojom izuzetnom ličnošću i mnogostruko značajnim djelima Damaskin je izvršio ogroman uticaj i na Istoku i na Zapadu. On je bio veliki sistematičar tradicije koja mu prethodi i mislilac koji je svojim radom sačuvao vrijednosti helenskog svijeta, predstavio ih u osobenoj interpretaciji, naglašavajući neospornu i prioritetnu poziciju znanja kao osnove svake duhovne djelatnosti. Njegovo najznačajnije djelo i nosi naziv *Istočnik* ili *Izvor znanja*, a on to znanje nalazi i zasniva na filozofskim osnovama. Svaki pristup vizantijskoj kulturi i njenom nasljeđu koji bi zanemario filozofske osnove ove tradicije, vodio bi ka parcijalizaciji znanja i znatnom zamagljivanju slike o ovoj kulturi. Nalazimo da bi bilo veoma značajno istražiti Damaskinov uticaj i na sirijsku i arapsku kulturu koji je, naravno, manji nego na vizantijsku, ali svakako da je ostavio važan trag i u tim kulturama, uz podsjećanje na činjenicu da je njegova biografija sačuvana i na sirijskom i na arapskom jeziku. Takođe, Damaskinova ličnost „mora privući posebnu pažnju istraživača koji nastoje da otkriju puteve kojima je helenska filozofija ušla u pravoslavnu teologiju i pojmovni aparat njene diskurzivne strane.“¹⁴¹ Široko intelektualno i kulturno djelovanje Jovana Damaskina, kao i njegovo djelo u cjelosti, ukazuju nam jasno na povezanost vizantijske i helenske tradicije. Vizantijska kultura nastavila je, sačuvala i proširila helenske kulturne vrijednosti zahvaljujući mnogim važnim autorima Istoka, među kojima zapaženo mjesto ima sirijski pisac Jovan Damaskin.

¹⁴¹ Жуњић, С. (2012). *Логика и теологија*. Београд: Отачник, стр. 30.

LITERATURA

- 1) Ables, S. (2022). *Introduction*. Ables, Scott (ed.) *John of Damascus: More Than a Compiler*. Leiden/Boston: Brill, pp. 1-13.
- 2) Аверинцев, С.С. (1982). *Поетика рановизантијске књижевности*. Београд: СКЗ.
- 3) Аверинцев, С.С. (1984). *Эволюция философской мысли у Культура Византии IV- первая половина VII в.* Москва: Академия наук СССР, Институт всеобщей истории, с.42-77.
- 4) Аверинцев, С.С. (1989). *Философия у Культура Византии: вторая половина VII—XII в.* Москва: Академия наук СССР, Институт всеобщей истории, с. 36-58.
- 5) Бек, Х-Г. (1967). *Путеви византијске књижевности*. Београд: СКЗ.
- 6) Бек, Х-Г. (1998). *Византијски миленијум*. Београд/Бања Лука: СЛЮ/Глас српски.
- 7) Бичков, В.В. (1991). *Византијска естетика: теоријски проблеми*. Београд: Просвета
- 8) Bydén, B., Ierodiakonou, K. (2012). *Greek Philosophy*. In Marenbon, John (ed) *The Oxford Handbook of Medieval Philosophy*, Oxford: Oxford University Press. pp. 29-57.
- 9) Богдановић, Д. (1967). *Предговор*. У Бек, Х-Г. *Путеви византијске књижевности*. Београд: СКЗ.
- 10) Hegel, G-V-F. (1970). *Estetika* (III tom). Beograd: Kultura.
- 11) Hunger, H. (1969). *On the Imitation (ΜΙΜΗΣΙΣ) of Antiquity in Byzantine Literature*,
Dumbarton Oaks Papers, vol. 23/24. https://archive.org/details/DOP23-24_03_Hunger.
- 12) Јован Дамаскин. (2003). *Беседа на Срећење*. Видослов: саборник епархије ЗХП, бр.
X/29, стр. 3-18.
- 13) Јован Дамаскин. (2006). *Источник знања*. Београд/Никшић: Јасен.
- 14) Kant, I. (2002). *O lepom i uzvišenom*. Nova Pazova: Bonart.

- 15) Каварнос, К. (1988). *Естетско испитивање византијске уметности*. Градац: часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 82/83/84, стр. 84-90.
- 16) Kontouma, V. (2016). *John of Damascus: New Studies on his Life and Works*. New York: Routledge.
- 17) Louth, A. (2005). *St John Damascene: Tradition and Originality in Byzantine Theology*. Oxford University Press.
- 18) Лурје, В.М. (2010). *Историја византијске философије*. Нови Сад/Сремски Карловци: ИК Зоран Стојановић.
- 19) Мацукас, Н. (2012). *Увод у историју византијске философије*. У Брајовић, Б. Борис (пр.) *Средњовјековна философија: теме и проблеми*. Фоча: ПБФ „Свети Василије Острошки“, стр. 87-113.
- 20) Мајендорф, Ц. (2008). *Византијско богословље*. Крагујевац: Каленић.
- 21) Malići, Š. (1980). *Estetičke ideje u Vizantiji u doba spora oko ikona (VIII-IX vek)*. *Filozofske studije* br. XII, str. 203-291.
- 22) Michelis, P-A. (1955). *An Aesthetic Approach to Byzantine Art*. London: B. T. Batsford Ltd.
- 23) Oehler, K. (1969). *Antike Philosophie und Byzantinisches Mittelalter – Aufsätze zur Geschichte des griechischen Denkens*. München: C.H.Beck.
- 24) Острогорски, Г. (1969). *Историја Византије*. Београд: Просвета.
- 25) Подскалски, Г. (2010). *Теологија и философија у Византији*. Београд: ПБФ-Институт за теолошка истраживања.
- 26) Радојчић, С. (1953). *Једна сцена из романа о Варлааму и Јоасафу у цркви Богородице Љевишке у Призрену*. *Старинар: орган Археолошког института*, бр. III-IV, стр. 77-82.
- 27) Read, H. (1961). *The Meaning of Art*. Baltimore: Penguin Books.
- 28) Шијаковић, Б. (2022). *Пролегомена за византијску философију и питање хришћанске философије*. Београд/Никшић: Гномон Центар за хуманистику/Институт за српску културу.
- 29) Татакис, В. (2002). *Византијска философија*. Београд-Никшић: Јасен.
- 30) Видовић, Ж. (1971). *О византијској философији: поводом једне значајне књиге*. *Књижевност: часопис за књижевност*, бр. 11, стр. 480-492.

- 31) Вранос, Ј. (1988). *Кратка историја хагиографије и њене различите школе*.
Градац: часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 82/83/84, стр. 113-116.
- 32) Жуњић, С. (2012). *Логика и теологија*. Београд: Отачник.